

tűnik) módosítanunk illenék az eddigi ítéleten — hozzánk valóban közelebb így jut Tornyai. És nemcsak a szentendrei (1933—1934) képeken, de a korábbi mártélyiakon vagy bajaiakon is, amelyek nemcsak parányiságukkal voltak elrejtve, de valóban lappangtak a teljesebb művet firtató szemek előtt. Igaz az, amit Bodnár Éva ír: „... A legkisebb vázlatában is benne az alföld ,tengersík’ jellege, a napszitta tarló, az érett kalászosok sárgája vagy havas tájain a tél mennyboltozattal egybeolvadó szürkésfehérje...”, de ítéletünk szerint ezek a „legkisebb vázlatok”, éppen e vázaltszerűség rejtik a legmélyebb lényegét: a festő vizuális rajongását az alföldi világ iránt. Természetesen az élet és sors tudatos és tudati vállalása az elsődleges, hiszen Tornyai az alföldi népben ugyanazt láthatta, amit az éjszakai gőzösből szomorúan kitekintő Ady — a képek figurációja hasonló melankóliával és esettséggel teli. De Tornyaira elsőképp mégiscsak a „szeme” hatott — fel-feltűnik a „májusi zápor után” felhősen lihegő vidéke is, hasonlóul mások és főként a pillanatokkal elkapott kisképeken. Felhőtanulmányában, az érett kalászosok sárgáiban és a napszitta tarló okkerében, akár az „őszikék” képciklusaiban.

A délibábok világa vagy éppen a keserű sorsok szimbolikája inkább a tudatában fellobbanó vagy éppen ellobbanó Tornyaié — művészi állandóság, a valóságos „teljesség” legkivált a kisképek színes és elnagyolt világában lelhető.

A „felfedezés útja” aligha egyirányú, még kevésbé lezárt. Az az út tehát, amelynek *Lyka Károly, Galyasi Miklós, Kiss Lajos, Dömötör János* és mások mellett *Bodnár Éva* is állandó vándora lett — a kötet bibliográfiája külön elismerést érdemel.

Velük együtt mindannyiunknak tovább kell lépnünk az „újrafelfedezés” fokozataiban. Kérdőjellel kell felvetnünk minden berögzült ítéletet. Mindannyiunknak, akiknek Tornyai és a teljes alföldi festészet szívügye lett. „*Ne lógjunk tovább a mesék tején...*” — mondhatnánk mi is, egy lehetséges és időszerű jövő akár Tornyait, akár az alföldi festészetet illetően csak ebből a felismerésből remélhető. És ez a piktúra bizony megérdemelné végre ezt a felismerést.

Egy valóságos újrafelfedezéshez segíthet ez. (*Gondolat, 1987.*)

BODRI FERENC

A mai magyar folklórkutatásokról „modern” tanulmányok kapcsán

A mai folklór, azon belül a mai magyar folklór témakörében még sok kérdés vár tisztázásra. Elsősorban elméleti megalapozásnak vagyunk híján, de nem dicsekedhetünk nagyszabású gyűjtésekkel sem. Tény, hogy újságokban-folyóiratokban, szakmai tanácskozásokon sokszor fölvetődik a kérdés: meddig beszélhetünk még folklórról? Meddig van élő, recens kutatási tárgya a néprajztudománynak, a folklorisztikának? S mi lesz azután? A folklórkutatók egyébként már széz éve azon keseregnek, hogy a népi kultúra a 12., sőt a 24. órában van, lassan vége szakad a terepmunkának, a gyűjtéseknek, s a tudósok beköltözhetnek a skanzenekbe, múzeumokba. Egy tudomány persze attól még nem szűnik meg törvényszerűen, mert kutatási tárgya kihal vagy megváltozik. Gondoljunk csak az ókortudományra vagy a klasszika-filológiára...

E kesergéseket manapság is hallani. Nyilvánvalóan van alapja a nekibúsulásnak, hiszen végérvényesen megváltozott a magyar falu, a gazdálkodás módszere, mindenhová betört, eljutott a tömegkommunikáció, s az általa szállított tömegkultúra, megváltoztak az emberi kötelékek, kapcsolatok. S ez a hagyományos népi kultúra végét jelenti. Más szempontból természetesen a falusi ember fölemelkedését, életmódjának demokratizálódását is látnunk kell ebben a folyamatban, s ennek megakadályozására, letűnt korok kulturális értékeinek (színvonalának) restaurálására törekedni ostobaság lenne. Nincs tehát archaikus népköltészet, a népművészeti alkotások megszűntek vagy átalakultak. Ahol jelentősebb idegenforgalom van, ott jövedelemforrásként tovább él a „hagyományos”, „echte” folklór. Nyilvánvalóan ez a hagyomány már nem az a hagyomány! Díszebb, csicsásabb, színesebb a viselet, a hímzés — a népművészet kései vadhajtásai inkább ezek, kizárólagosan kereskedelmi termékek. Vasárnap fölöltik a népviseletet, a sokszoknyát és a főkötőt, de csak akkor, ha turistabusz várható. Turistákra számít a fazekasmester, amikor a boltokban látott eszközöket mintázza. A szövetkezet maga adja a mintát a hímzésekhez. Viszik is a „folklore souvenir”-t drága pénzen, mint a cukrot.

A népköltészetet már nem olyan könnyű „lecserélni”, mint például a viseletet vagy a szobabútort. A különböző statisztikák egyébként is még mindig sokra teszik Magyarországon az analfabéták vagy a fél-, illetve funkcionális analfabéták számát. Az ő számukra a szóbeliség a kizárólagos kommunikációs és esztétikai közeg. De a folklorisztikát érdekli a paraszti, népi írásbeliség is. Mégsem csak ebben a két közegben kereshetjük a folklór napjainkig való továbbélését. Közösségi alkotásokra, szokásokra ugyanis minden közösségben, társadalmi osztályban, rétegben találni példákat. Az ember ilyen irányú tevékenysége nem nagyon különbözik falun és városon. Folklórnak, folklór jellegűnek kell értékelnünk a mai szóbeliség olyan föltűnő jelenségeit, mint a rémhír, a mai hiedelemtörténet, vicc, születő szólások stb. Ugyancsak ide sorolandók a „népies” írástermékek: emlékkönyv, napló, daloskönyv, firkálás, felirat. S természetesen nem felejtethők ki a mai „népszokások”: a tanácsi esküvő „egyéni” mozzanatai, az „összevont” névnapozás, az ifjúsági szubkultúrák, csoportosulások akciói, a kriptatemetkezés stb. A „nép” kutatójának mindezekről tudomást kell vennie.

Mai folklór, modern folklór? Voigt Vilmos új kötetének érdekes címe van: *Modern magyar folklorisztikai tanulmányok* (Debrecen, 1987). A szerző a modern szót eredeti, tudományos jelentésében érti: éppen szokásban levő, mai jelenségekkel kapcsolatos. Az angol területen a mai magyar nyelv terminusa is így hangzik: Modern Hungarian. Voigt Vilmos tanulmányai aktuális (éppen szokásban levő) kérdésekkel foglalkoznak: a kötet elején a magyar folklorisztika felszabadulás utáni négy évtizedének tömör összefoglalója és bibliográfiája kapott helyet. Majd külön fejezet szól a jelenkutatásról, a városi néprajzról és a mai magyar népművészetről.

A néprajztudománytól sohasem volt idegen a jelenvizsgálat. A néprajzi tevékenység kibontakozásakor a korai népelektutatók mindig az akkori jelent vizsgálták. Így járt el Oláh Miklós, Apor Péter, Bél Máttyás, Csaplovics János, Orbán Balázs. A jelenkutatás tovább élt a két világháború közötti korszakban a népi irodalom és a falukutató mozgalom ösztönzésére. Az 50-es években (külső kényszerre és belső ösztönzésre) indított termelőszövetkezeti, valamint nagy-budapesti kutatás ugyancsak jelenvizsgálatot folytatott. Kár, hogy egyik sem ért meg összefoglalást, szintézist, az ötvenes évek végén a kutatók rögtön más témába fogtak, szétszóródtak. Jelenvizsgálatok különböző kutatási programok keretében a hetvenes években is folytak. A Néprajzi Kutatócsoportban két észak-magyarországi falu mai állapotának monografikus földolgozását tűzték ki célul. A varsányi monográfiában tudós szerzők szólnak a gazdaság, a háztartás, a népviselet, a hitélet stb. megváltozásáról, a 60-as—70-es évek családtípusáról (Bodrogi Tibor szerk.: *Varsány. Tanulmányok egy észak-magyarországi falu társadalomnéprajzához*. Bp. 1978). A nógrád-

sipeki kötet a mai folklórjelenségeket mutatja be: mai mese, dalkultúra, gyermekjátékok, archaikus szövegemlékek továbbélése, közmondások ismerete-használata, mai hiedelmek, lakodalmi szokások. (Szemerkenyi Ágnes szerk.: *Nógrádsípek. Tanulmányok egy észak-magyarországi falu mai folklórjáról*. Bp. 1980.) Bár az utóbbi évtizedben több tanácskozás, publikáció választotta témájául a mai folklórt, továbbra is inkább csak egyéni próbálkozásokról beszélhetünk. Voigt Vilmos tanulmányában három pontban foglalja össze a sürgető tennivalókat: 1. A hasonló nemzetközi kutatások megismerése, módszertani értékelése. Ezen az úton indultak el bibliográfia-készítőink. Fejős Zoltán és Niedermüller Péter a városi néprajzról, Katona Imre a magyar parasztság életének átalakulásáról, Nagy Dezső és Voigt Vilmos a munkásfolklór-kutatásokról készített bibliográfiát. 2. A jelenkutatás (marxista) elméletének kidolgozása. E hiány ma még különböző tudományos tévhiteket szül: „Amikor néhány évvel ezelőtt a mai társadalom kutatását egyesek a néprajz helyett (a) szociológia alternatívájaként fogták fel, éppen az a felismerés hiányzott, hogy egy modernizálódott, kellőképpen társadalomtudományi ihletettséggű néprajzi kutatás önmagában is képes kérdések felvetésére, sőt megválaszolására is.” (I. m. 87.) 3. A harmadik sürgős teendő a néprajzi „jelen” időhatárainak és tartalmának meghatározása.

A jelenlegi elméleti bizonytalanság okozza azt, hogy a Magyar Néprajzi Lexikon tekintélyes öt kötetének nincsen *jelenkutatás* és *mai néprajz* szócikke, de megtalálható benne pl. a *városi folklór* címszó.

Budapest városi néprajzáról is írt egy áttekintő tanulmányt Voigt Vilmos. A városi folklór gyökereit már a középkorban kereshetjük: „csábító az a lehetőség, hogy a nagyvárosi budapesti folklór keretébe vonjuk mondjuk a pápát kiközösítő budai polgárok (1303), vagy a királyok udvarában tevékenykedő többnemzetiségű udvari bolondok, az 1484-es budai királyi farsang (amelyen 56-féle különböző itáliai álarcos jelmez vonult fel), netalán a török hódoltság alatti dervisünnepek, vagy a visszafoglalás utáni tűzijátékok, a 19. századi „állatseregletek”, a „hecc” eseményeit. Szerencsére mindezekről van tudományos feldolgozás, úgyhogy azokból megvizsgálható lenne, mi is öröklődött belőlük a későbbi városi folklórba.” (I. m. 95.) Budapest nagyváros néprajzának kialakulásában a századvég, a három város egyesülését követő évtizedek voltak jelentősek. 1872-ben Pest, Buda és Óbuda egyesítésekor egyfajta „budapesti tudat” kezd kialakulni. Az évszám egyébként kettős jelentőségű: ugyanebben az évben szüntek meg hivatalosan a céhek, a városi néprajz, a munkásfolklór kezdeményeinek színhelyei. A budapesti néprajz következő nagy fejezetét az 1950-ben létrejött Nagy-Budapest jelentheti. Még ebben az évben megalakult a budapesti egyetem Folklore Tanszékén a „Nagy-budapesti munkásfolklór munkaközösség”, amely a címben jelzett kutatások mellett leginkább a Budapesthez került igazán falusias, patriarkális területek hagyományos néprajzát kutatta. (A *Tanulmányok Budapest néprajzából* sorozat első kötete 1958-ban Sinkovicsné Kalina Julianna *Rákoskeresztúr* című kötete volt. A Bibliotheka Kiadó gondozásában jelent meg.)

A nyugati országokban városantropológia (*urban anthropology, Grosstadtvolkskunde*) néven jegyzik a városi néprajzi kutatásokat. Magyarországon „gyermekcipőben” jár még ez az irányzat. Voigt Vilmos szerint a nagyvárosodásnak nem is annyira néphagyománya, mint inkább folklorizmusa-tömegkultúrája van. (Folklorizmuson a folklór továbbélését, más, megváltozott közegbe kerülését értjük.) A városi népélet három kutandó területére hívja föl a figyelmet a tanulmányíró: 1. A termelés szférája, 2. Az igazgatás, az intézmények szférája (egylet, művelődési kör, asztaltársaság stb.); 3. A kommunikáció szférája (a tömegkultúra hatása, újfajta városi szóbeliség, írásbeli folklór, városi nyelv, a kommunikáció színhelyei, a gyermekfolklór világa).

Voigt Vilmos áttekintése, helyzetjellemezése és feladatokat kijelölő törekvése nyomán kirajzolódnak az elszórt, egyéni, támogatásra szoruló törekvések. Mert már kétségtelenül vannak publikációk ebben a témakörben. Valószínűleg jelentősebb

anyag rejlik íróasztalfiókokban. A következőkben olyan publikációkra utalok, amelyek a legutóbbi években jelentek meg, és a nagyközönséghez kívánnak szólni.

Dobos Ilona legutóbbi könyvének már a címe is tükrözi a változások iránti figyelmét: *Paraszti szájhagyomány, városi szóbeliség* (Gondolat, 1986). A kötet kisebb része szól természetesen a városi szóbeliségről. „A városi hiedelemtörténeteket *hitelesen* senki sem jegyzi fel, nyomuk csupán egy-egy irodalmi alkotásban található meg” — írja a szerző. Ebben nagyon igazat kell adni neki. Tény, hogy sok-sok városi, mai néprajzi jelenséget, szöveget utódaink Esterházy Pétertől, Temesi Ferenctől hamarabb tudnak majd idézni, mint a folkloristától! Dobos Ilona a városi szóbeliség néhány jellegzetes műfaját vizsgálja meg közelebbről. Ide tartoznak például a városi hiedelemtörténetek. Érdekesség, hogy a tragikus csernobili atomerőmű-katasztrófa előtt lejegyeztek atommal kapcsolatos hiedelmeket: „Egy fiatalasszony három hónapos gyermekének nem mert paradicsomot adni, nem evett zöldséget, mert félt, hogy „atomeső” öntözte.” (I. m. 186.) A történelem csakhamar beváltotta a félelmeket. A hiedelemtörténetek mellett a legizgalmasabbak az ún. „igaz” történetek. (Az idézőjel különösen fontos ebben az esetben, hiszen sejtjük, hogy ilyen „igaz” történetek a mesemondás törvényszerűségeinek megfelelően telítődnek „nem igaz” elemekkel.) Körükben találunk egyéni élménytörténeteket (pl. a gyermekkor, a katonaság, a háborús események a legfőbb ihletői ezeknek), s vannak továbbmondott „igaz” történetek (családi, erotikus, obszcén, nevezetes személyekhez fűződő elbeszélések). Mindennapi életünkben ezek az elbeszélések megadják elmondóiknak az alkotás örömét. Dobos Ilona szerint: „a történetek a népköltészeti alkotások, vagy akár az irodalmi művek létrehozásához hasonló lelki folyamatok termékei”. (I. m. 210.)

Elkészült a magyar munkásfolklor első összefoglalója is. Nagy Dezső munkájában bő példaanyaggal veszi sorra az előzményeket: a hazai antifeudális mozgalmakat, a céhélet, a bányászat folklorját és a 20. századi kiteljesedését, nem feledkezve meg az amerikai magyarok munkásfolklorjáról vagy az emigrációs évek ilyen jellegű megnyilvánulásairól sem. (*Magyar munkásfolklor*, Gondolat, 1987.) A kötet szépívű áttekintés, és a munkásfolklorra számos alig ismert műfaját tárja elénk. Ilyen például a *munkás miatyánk*, az *eskü* vagy a *munkás tizparancsolat*. A kötetben szó esik még az ötvenes évek csasztuskáiról is, ám a közölt anyag mai-sága mégis hagy némi kívánnivalót maga után. A kötetből teljességgel hiányzik a jelen munkásfolklorja. Egy életízű regényből, önéletrészből, mai munkásszociográfiából többet megtudhatunk a mai munkásfolklorról, mint az említett kötetből.

Nem kétséges, hogy a vicc a legmaibb szóbeli kis műfajok közé tartozik. Katona Imre szentelt ennek a témának egy rövidke összefoglalót (*Mi a különbség?* Bp. 1980.) Ez a kötet csak a közéleti viccek első magyarországi elemzésére, megközelítésére tett kísérletet. Szerzője figyelemmel kísérte a vicceselés környezetét, a viccvariálódást is.

Mindennapi tárgyaink ugyancsak hordozhatnak esztétikai üzeneteket. Az egykori munkáslakásokban, valamint a parasztházakban gyakori dísz a falvédő. A falvédők Magyarországon a századfordulótól német mintára terjedtek el. Létezik hímzett és előnyomott változatuk, díszíteni pedig vonalas ábrákkal vagy feliratokkal szokták őket. Kovács Ákos volt tudományos fölfedezője a falvédő-kultúrának. Először Hatvanban rendezett kiállítást e témakörben, később a vándorkiállítás számos kiállítótermet megjárt. Most kötetben adta ki szöveges falvédőit (*Feliratos falvédők*, Corvina, 1987). Azt is lehetne mondani, hogy a feliratos falvédők egy sajátos kommunikációs lehetőséget jelentettek (és sok helyen jelentenek ma is, tehát valójában mai jelenségről van szó). A szövegek formulaszerűsége pedig műfajiságot jelez. Tartalmuk viszonylag egységes életérzést, felfogást tükröz. Hankiss Elemér az összegyűjtött 1000 szöveges falvédő alapján egyenesen a polgárosodási szándék és a női öntudatosodás egyik első, erőteljes megnyilvánulásaként értékeli a falvédőket: „Többségük polgári, kis- vagy jómódú polgári, s néhány kifejezetten nagypolgári környezetet ábrázol, vagyis inkább a vágyvilágot vetítik ki a konyhának és a szo-

bának falára, mintsem a valóságot. Szó sincs itt 'a hagyományok őrzéséről' az 'ősi háziasszonyi szerephez' való ragaszkodásról. Ellenkezőleg. Új vágyak megfogalmazása, új szerepek próbálgatása, szimbolikus megélése folyik itt." (I. m. 71.) A szöveges falvédőket a gazdag népi felirathagyomány egyik fontos elemének kell tekintenünk. S mivel falvédőt még ma is szokás venni, s a folkloristák „sem most jöttek le a falvédőről”, akad még dokumentálandó anyag bőven ezen a területen is.

Talán sikerült néhány jellemző vonást bemutatni a mai magyar folklórból. Természetesen e terület kutatása, teljes körképének főlvázolása még nagy kíváncsivalót maga után. A kezdeti szárnypróbálgatásokon mindenesetre már túl vagyunk, ezek előrevetítik a tudomány, a szociografikus igényű irodalom és az amatőr gyűjtők sokoldalú együttműködésének lehetőségét. A tudományos módszer ebben az esetben aligha lehet más, mint interdiszciplináris. Mai magyar nyelv, irodalom és társadalomismeret találkozik itt egy ponton. Milyen jó lenne, ha megszülethetne valamiféle szintézis is (bár kezdetben ez aligha lehet fő cél). Mindenesetre valami olyan összefogásra van szükség, e tudományközi és életközeli területen, amilyen a népi irodalom felfutásának korszakában alakult ki tudósok, írók, művészek és lelkes, elkötelezett fiatalok között.

BALÁZS GÉZA

Fülöp László: Kaffka Margit

Bármi hihetetlenül és megdöbbenően hangzik is: több mint félszáz esztendője nem jelent meg az életmű egészét átvilágító monográfia a *Nyugat* és — most már bizton állíthatjuk — a XX. század legnagyobb magyar asszonyírójáról. Dénes Tibor, Ágoston Julián és Radnóti Miklós vállalkozása még a harmincas évek első felében született, s közülök jószerevével csak a költő munkája állta ki az idők próbáját, kínálva finom észrevételek garmadáját, ma is hasznosítható konzekvenciákat. Figyelmet érdemlő kezdemények, résztanulmányok, elvételek szintézist ígérő és involváló kísérletek, persze, azóta is akadtak; a hírek és az előjelek szerint két kutatótól is várni lehetett (hosszabb ideje immár) a korszerű, komplett és komplex Kaffka-monográfiát. Az ő erőfeszítésük — noha publikációikban mellőzhetetlenül fontos eredményekre jutottak — eleddig még nem termette meg a maga gyümölcsét, az összefoglaló művet. Annál nagyobb hát az érdeme Fülöp Lászlónak, ki tőlük nem függetlenül, okulva az ő inspirációjukból csakúgy, mint a másokéból, elébük vágott, s két kitűnő — a *Színek és évek* emlékezőtechnikáját, valamint a Kaffka Margit regényírói munkásságát taglaló — elemzés után kézbe adta az új, a hön áhított monográfiát. Ne késlekedjünk kimondani: sikeres és fölöttébb becses szintézis ez, méltó ahhoz, akiről íródott, s újabb bizonyága a szerző régtől ismert (és elismert) irodalomtörténetési képességeinek és készülségének. (S noha a véletlen műve, mégis elgondolkodtató: Fülöp László Kaffka-könyvét alig néhány héttel később a Földes Annáé követte. Nem tisztünk e két vállalkozást összemérni — nyilvánvaló, hogy céljuk, karakterük s ekként színvonaluk is jócskán eltér —, csupán a tényt tartanók beszédesnek: oly nagy, már-már türhetetlen volt a hiány, oly nyomasztó az adósság, hogy megszüntetését, illetőleg törlesztését egyszerre ketten is parancsoló szükségnek, kötelességnek érezték. Csakis örvendezhetünk, hogy így történt.)

Tünet értékű volt a megannyi, monográfiahiányos évtized. Tünete, jelzése, egy-szersmind bizonyítéka annak, hogy Kaffka Margit életműve nincs a rangját, súlyát megillető helyen irodalmi köztudatunkban. Mintha Radnóti ítéletét igazolta volna az utóbbi félszázad is: „Kaffka Margit mindenestül és csak korának írója, s így harca is a korrall eltűnő. [...] nem olvassák, [...] életműve egészében [...] átesett az idő rostáján; nem időszerű. [...] Kihullott, és hogy kihullott, nem vették észre,